

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

négyszöges alaprajz fölött nyolcszögű kupolát és körülötte 3 oldalról, belül kerek, kívül szögletes apsziszokat mutat; a nyugoti rész nagy négyszöges csarnok, melynek közepét 12 oszlopra helyezett kupola képezi; az oldalakat dongaboltozatok borítják, melyeknek nyugoti sarkában két kis kupolával fedett torony áll. Az oszlopfejek a templom belsejében és a főpárkányok annak homlokzatán az izlamsztalus sztalaktit részleteit mutatják. A templom belül falfestményekkel, kívül boltívvel, kerek és négyszögletes keretezett ablakokkal, általában az összes rendelkezésre álló felületeken rendkívül gazdag levél és vonalas díszszel van ellátva. Az egész építmény a keresztény és mohamedán stílus egyesülésének fantasztikus és rendkívül graciózus alkotása.

KÁBDEBŐ GYULA.

AZ „ÖRMÉNY“ SZÓ A MAGYAR NYELVBEN.

Dr. Herrmann Antal egyetemi előadásaiából.

I. Szótári adatok.

A magyar-örmény tanulmányokra nézve nem érdektelen megállapítani az „örmény“ szó szerepét a magyar nyelvben. Patrubány Lukács tudományát illető feladat volna ez. Nem is akarok én beható tanulmányt írni. Csak összeállítom erre vonatkozó jegyzeteimet. Előbb a szótárakban és lajstromokban előforduló főbb adatokat, aztán a történeti és szófejtési megjegyzéseket.

Az Apafi előtti örmény telepedések történetére nézve fontosak az örményekre vonatkozó helynevek. Ezekből már Lukácsi nagy műve befejezésében (A Magyarok őselei, II. rész, 247—248 l.) a következőket sorolja fel: 1. Örményszékes, románul Ármány, Alsó-Fejérmegye marosi járásában. — Ma azonos nevű kisközség, a kisenyedí járásban, 1608 lakóssal, kik majdnem mind oláhok. 2. Szász-Örményes, rom. Örmjenis, Küküllőmegye felső járása. Ma Szászörményes, kis oláh község. Ormenis, szászul Irmesch. Küküllő, erzsébetvárosi járás, (zigánytelep tanyával) 809, tulnyomóan szász lakóssal. 3. Örményes, Középszolnok m., szilágycsehi járás. Ma u. a. k. k. Szilágymegyében, oláh Urminis, 645 l., majdnem mind oláh. 4. Örményes járás és falu, Kolozsmegye alsó kerületében. Ma Mezőörményes k. k. járási székhely Kolozsmegyében, 1287 l. $\frac{3}{4}$ oláh. 5. Örmány, németül Armenen, Belső-Szolnokm.

dési járásban. Ma u. a., k. k., Szolnok-Dobokam., szamosújvári járás, 601 l., $\frac{7}{8}$ oláh. (Etimologiailag fontos névalak mélyhangú volta miatt). 6. Örményes helység (és patak) Aranyosszék alsó járásában. Ma u. a., k. k., Torda-Aranyosm., felvinczi j., 406 l., oláh. Ezekhez még hozzáadhatjuk a mostani helységnévtár szerint: Örményes k. k., Krassó-Szörénym., teregovai j., 2598 l., oláhok. Örményes, Fegyvernek községhez tartozó tanya, Jász-Nagykun-Szolnokm., középtiszai j., 677 l., magyar. Örményháza (régábban Örményháza is) nagyközség, Torontálm, bánlaki j., 1586 l. magyar. (Örményi gróf telepítése 1815-ben). A M. T. Akadémia Nagy szótára (IV. köt. 1867) csak az 1., 3. és 6. alatti helyneveket említi.

A Pallas-Lexikonban a következő adatokat találjuk: Örményesi (l. örvényesi) kolostor, Zalamegyében, Kehedi mellett 1390. alapított, 1400 körül, nagy bucsújáró hely; a XVI. században a törökök elpusztították. — Belényes-Örvényes község. Örmény kő = armeniai kő, = lazurkő.

Pesti Frigyes 1864-ben tudakozó ivatek küldött szét a kormányhatóságok útján az ország minden községébe, a helység- és helynevek összegyűjtése és magyarázata céljából. A beküldött kéziratok a M. Nemzeti Múzeum kéziratárában vannak, 100-nál több ívrétű nagy kötetben. Én nagyjában átnéztem, de csak Szász-Örményest és a középszolnoki Örményest találtam meg benne. Ez utóbbiról ez a megjegyzéve: köztudomásból a helynév eredetéről ösmerettsége nem tudatik. Szamosújvár neve latinul Armenopolis, németül Armenierstadt. A várfalvi határban az Aranyos mellett egy szikla neve: örménykő vagy örvénykő.

A Magyar Nyelvtörténeti szótár és az újabb Magyar Tájszótár adatairól alább szólunk.

Mindjárt itt meg kell jegyezni, hogy az „örmény“ szóval összetett tulajdonnevekben ezt a szót többnyire örvény értelemben kell venni. A két alak ugyanazon névben is előfordul, egyszerre váltakozva.

Tanulmányosak és fontosak a Magyar Oklevél-szótár adatai (726—727 l.). Az örvénynek ilyen hangzású régi alakjait sorolja fel (sokféle írással): örém, erém, örém, örény, örény, örím, örím, öriny, öriny. Legrégibb az eurim írás 1095-ből. Az örvény legrégibb alakja erwren 1520-ból. Az örmény (= örvény) mellékalakjai: örmény, örmény, örmény. Legrégibb adat 1323-ból: Nogh-ermen et Kyusermen. (Nagyörmény és kisörmény). Az örményes mellékhangzásai: örményes, örményes, örményös, örményös, ilyen alakban villa Eurmenes. (1211. 1277) predium de Eurmenes, (1266) nobiles de Eurmenes (1377), villa Eurmemis (1222), possessio Ermenes (1358), villa Ermenes (1418).

Az örmény = armenus a Magyar Oklevéltárban nem fordul elő.

(A Magyar Tájszótár számos adatát, melyekben az egyszerű ör tö fordul elé öröl igei értelemben, kiegészíti az Oklevél-szótár

ezen érdekes példája: „Az debreczeni ember, ha őrne akar, idején szert fogjon, szénát vigyen s hét számra őrnön.“

Ez adatokból következik: 1. az örvény régi alakjai szerint e szóban a vény nem eredeti és nem a vány, vény képző. 2. Tulajdonnévül e szónak csak „örményes“ alakjai fordulnak elő. 3. A tulajdonnevek mind Balaton mellékéről valók, tehát ezzel is az örvény értelemre mutatnak. 4. Mellékelten megjegyezzük, hogy az örvény-nek különböző értelme volt, jelentette a víz nagy mélységét (profunditas, abyssus), kavargó, örvénylő helyet (vorago, gurgus), sodrát (cursus), hosszú folyását vagy állását (stagnum), tavat (lacus), halastavat, halászó helyet (piscina, piscatura), sekélyes köves helyet (locus petrosus), szigetes helyet (insula).

Ezen alakokról: Villa Ermenes (1093-ból), Fluvius Eurmenes (1219-ből és 1266-ból. Magyar Nyelv történeti szótár, IV. kötet 1891) és a Tihany melletti Eurmenus, Eormenes helységről (1297 és 1412-ből stb.) Simonyi Zs. kimutatja, hogy mai alakjuk Örvényes. (L. Magyar Nyelvőr XVII. 9—10. l.). Eurmenus helynévnel Jerney (Magyar Nyelvkincsek, I. 105) ezt jegyzi meg: „Népünk ma is mondja több fájón örménynek az örvényt. (V. ö. M. Nyelvőr, XXI. 9. l.).

Ez átvezet bennünket az örmény szónak mint köznévként jelentésére. Az ilyenmű tárgyalás szokott rendje szerint különben ezzel kellett volna kezdenünk. Legfontosabb a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet egyik úttörőjének, Budenz Józsefnek fejtegetése (Magyar-ugor összehasonlító szótár, 853—857. l. — V. ö. M. Nyelvőr, XIX. 153).

Budenz szerint örn, özv, örvény, örül, örül, öröl, sőt orsó és ár is mind egy gyökből valók és ezek rokonságát az örvény szónál tárgyalja (951. sz.). Az örvény régiebb alakja örmény, az örm intenzív igetöböl. E mellett szólnak a fent felsorolt helyneveken kívül a következő adatok a régi és a népnyelvből: Ermenes (1093-ból) = gurgus, Wasserstrudel. Örmény-gyüker = enula campana. (Felvinczi, De conserv. b. valetudine, 1694). Szt-Jakab hóban az örmény-gyökér, (Miskolczy, Jeles vadkert, 1702). Örménygyökeres bor: nectarites, (Pápai Páriz Ferencz, szótár, 1767). (L. Magyar Nyelvtörténeti szótár, II.). — A mai népnyelvből: örmény = örvény. (Körös-Tarcsa, Herman Ottó, M. halászat könyve, Szeged, Király Pál.). Örmén-tő = örvény-gyökér, (Székelyföld, Kiss M.). Örménlik = örvénylik, örvény módra kavargó, pl. sok ember a vásárban, vagy egyes ember, a ki ugyanezen helyre vissza-vissza csávarog (Szinnyei József, Magyar Tájszótár, II. köt. 42. l.). Az utolsó adatnál hibás a M. Nyelvőrre való hivatkozás; az adat a X. kötetnek nem 39, hanem 139 lapján található).

Az örmény szó egy másik jelentésében összefügg az öröl igével. Ermen kw (örménykő) = lapis molendinarius (Németújvári glosszák, XV. század, 201. l.). — Só-örmény = Salzmühle (Nagykőrösi regestrumok, XVII. század, Régi magyar költők tára, V. 352.)

Örmény, az örléstől, hogy más mintegy örlemény. (Gelei Katona István, Titkok titka 1645). (M. Nyelvtörténeti szótár, II.) — Ehhez Simonyi Zsigmond: Hogy G. Katona darálót ért-e rajta, nem bizonyos. Úgy látszik, az örmény az örvény mellék-alakja. (Ritka szók és szólások, M. Nyelvőr, XVII. 10.).

Mult év június havában azok közül, kik a kolozsvári egyetemen néprajzi előadásaimat hallgatták, vagy 20-at kiveztem Koltaszegre, etnografiát tapasztalni Magyar-Bikalra mentünk. Az expeditio turista-részét kegyetlenül elverte az eső, de azért sok érdekes népéleti tanulságban volt részünk. Egy paraszt csürben ebédeltünk jóízűen. Böven töltöttem a tiszta bikali termőből. Aztán apróra megtekintettük a háztájt. Jól megmagyarázták nekünk a szín-eresze alatt meghuzódó örményt. Ez primitív, de igen praktikus kis örlő kézi malom. — A M. Nyelvőrnek most megjelent novemberi számában (477—78. l.) érdekesen ir erről Simonyi Zs., Malonyay Dezsőnek az „Új Idők“-ben (1904 X. 2) közölt cikk ötletéből. Ez utóbbi ezt jegyezte fel Bánffyhungadon: Felesége az örményen örményezte a gelétet = az örlőn örlötte. A sörményt oláh hozza Páncsicsóról (Pánczélcehről). A sörmény, a mivel az örményezést vagy, sörlest végzik, gelét-örlő szerszám. A rajza is meg van az „Új Idők“ idézett helyén. A sörményből és sörlésből lett sörmény és sörlés; utóbb elhalványult benne a só képzete, a sörmény egyenlő lett az egyszerű örménnyel, s a kalotaszegi most általában örlő szerszámot ért rajta.

Ámbár ezek szerint az örmény-ben nem a -vény főnévképző szerepel, mégis ügyet kell vetni erre is. Érdekes és az örmény: örvény fejlődés mellett szól Fischer (Halász) J. észrevétele, hogy a -vány kiszorítja a -mányt, s hogy a magyar v-nek ugor m felel meg. (Magyar Nyelvőr, III. 535—536.) A -mány és -vány közt különben nincs különbség. Rendszerint az igebeli cselekvés eredményét jelentik, de néha az alanyét is; pl. szökevény = a ki szökik; növevény, növény = a mi nő; görvény, (görvény) = a mi görög. Továbbá kezdemény = kezdés; jövevény: jövemény.

Ezek után áttérhetünk arra az örmény szóra, a mely armenus-t jelent. Azt, hogy ez a szó hogyan alakult, — egy második cikkben próbálom fejtegetni. Legrégibb alakját a XV. századi németújvári glosszákban találjuk: ermen, feltéve, hogy ez armenust jelent, és nem örlöt. A Magyar Tájszótár csak egy szólamot ismer: örmény tapló = a gyékény barkás virágjának gyapótszerű anyagából való tapló, másképp páklya tapló (I. M. Nyelvőr, XII. 528). De Timkó György, a magyarság ősi tűzszerszámáról a M. Néprajzi Társaságban 1905 nov. 15-én tartott előadásában valami polyporus gombát nevezett örmény taplónak. Meglehet, hogy csiki és máramarosi örmények látták el az alföld népét a felföld termékével. Erdélyből és a felvidékről származhatott jobbadán a csiholó aczél is, míg a kova (törkö) Franciaországból került.

Lám, milyen messzemató kulturérintkezést tesz fel a primitív ember primitív szerszáma!

Lehetetlen, hogy az erdélyi magyar nyelv ne ismerjen még egy csomó fogalmat, melynek jellemző jelzője az örmény. Régebbi nyelvünkben csak egy kifejezést regisztráltak: Örmény süveg = pileus armenicus; armenischer Hut. (Magyar Nyelvtörténeti szótár). E szólásnak elég érdekes kulturtörténeti vonatkozása van, azért befejezésül idézem forrásának egész ide tartozó helyét.

Rettegi György emlékiratait közli a Hazánk (I. kötet 1884.). A 366—67. lapon ezeket találjuk: Másnap ebédre jöttünk Szamosújvárra stb. (1760 febr. 13). (későbbi kézzel). Minthogy semmi olyan nem következett, hogy üresen ne maradjon ez a kis papiro, azt írom ide, hogy . . . in hoc anno 1763 kezdének némelyek viselni fejük vagyis hamuszín berke és másféle fekete báránnyal süvegeket, melyek kívül-belül báránnyalból valók, félig felhajtva, de a külső része kihatva és cziprán pántlikával összekötve úgy, hogy mikor akar, leeresztheti; eddig is volt, de posztóból volt a külső része, azt örmény — a másikat lengyel süvegnek mondják.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A balkáni örménység és a mi Múzeumunk. Az az üdvös mozgalom, mely a káukázusi, illetve orosz-örményországi fajrokonok közé vezetendő expedíció kérdésével kapcsolatban az Örmény Múzeum számára gyümölcsötvetendő egyéb tanulmányutak rendszeres keresztülvitelét is napirendre tűzte: Árgutinszky örmény herceg, káukázusi nagybirtokos meleg érdeklődésének egyik legfontosabb eredménye. Azonban a mintegy 5 ezernyi lengyel örménység (Bukovinát és Galiciát értve) szintén fölkeresendő, különösen a lembergi örmény intézmények és emlékek, továbbá a krakói és lembergi nyilvános gyűjtemények örmény vonatkozású tárgyainak megtekintése szempontjából. Persze a súlypont Kuty örmény városra helyezendő. Továbbá figyelembe kell vennünk a balkáni örménységet is. Értesülésünk szerint most tért vissza közel 4 hétre terjedő lelkesítő körútjából Duhá L. Dávid dr. újvidéki kamarás-plebános és örm. kath. apostoli hitküldér, ki ez alkalommal is szokás szerint meglátogatta mindazokat az örménylakta balkáni helyiségeket, melyek jelenlegi körútjába estek. Duhá dr., ugyanis mint a bécsi mechtárta-rend jeles kormánytanácsa, hivatott mostani útjában az egyházi szentségekkel ellátván, nem mulasztotta el, hogy a kínálózó kedvező alkalmat arra ne használja, hogy Bulgária és Románia örmény lakóinak figyelmét az „Örmény Múzeum“-ra irányítsa. Hír szerint meg is indult a mozgalom, hogy

legközelebbi misszió-utjáig mindenfelé összegyűjtik az örmény-jellegű ajándéktárgyakat, melyeket aztán Duhá dr. személyesen fog átvenni. Többek közt a galaci nemegyesült, illetve gregoriánus (luszávorcsnágán) örmény lelkész már is megígérte, hogy összes kiadványait egyenesen Szamosújvárra küldi az Ö. M. könyvtára gyarapítására. Egyszóval az Örmény Múzeum = „Haj Thánkárán“ kezd már a Balkánon is népszerűvé válni. Már pedig az nem csekély fontosságú, ha az aldunai országokban élő nemzetfeleink is támogatják e nagyszabású kulturakciót. Egyedül Bulgáriában 15 ezer örmény él (köztük 3000 kath.), Romániában 5000 a létszámuk alig pár száz katolikussal soraikban, ehhez számítva a szerbiai, montenegrói, macedoniai 10—15 ezernyi fajrokonokat, a magyar birodalom 20 ezerre menő örménységével együtt a lengyel örményeken kívül egy 50 ezer főnyi örmény elem szellemi meghódításáról van szó az Örmény Múzeum égisze alatt.

A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősege 969 szám alatt (1905. decz. 7) a következő érdekes sorokat intézte az „Örmény Múzeum-Egyesület“ elnökségéhez: „Folyó évi október hó 31-én kelt jelentéséből elismeréssel vettem tudomást a szamosújvári római castellum helyén megkezdett ásatások eredményességéről. A mi azonban az eddig feltárt alapfalaknak feltakart állapotban leendő fentartása tárgyában tett javaslatát illeti, értesítem a tekintetes Elnökséget a felől, hogy alkalmi szaktudósítónk: dr. Finály Gábor úr jelentése alapján a csekély jelentőségű épületi maradványoknak nagyobb költséggel járó állandó fentartását nem tartom kívánatosnak. Föltétlen szükséges azonban, hogy a mostani ásatások alkalmával felszínre került épületrészekről a már korábban feltárt alapfalakkal kapcsolatosan tüzetes mérnöki felvétel készíttessék s felkérem a tekintetes Elnökséget, hogy a maradványok végleges betakarása előtt ezen felvétel szakszerű elkészíttetéséről gondoskodni sziveskedjék. Hazafias tisztelettel Fraknói Vilmos országos főfelügyelő.“

Új alapító tag. Az „Örmény Múzeum-Egyesület“ alapító tagjai sorába lépett Maros-Vásárhely érdemes, tudós, bőkezű, szeretett apátplébánosa, ki sokáig volt az odaváló róm. kath. főgymnásiumnak derék igazgatója. Karácsony Márton apát úr a kétszáz koronát már el is küldötte a Múzeum felügyelő bizottságának elnökéhez. Midőn a Mindenható arra kérjük, hogy jutalmazza meg alapító urat ezen és számtalan más jótettéért hosszú élettel és tartós egészséggel, egyúttal azért is esedezünk, hogy adjon a jó Isten Múzeumunknak minél több alapító és rendes tagot; mert csak akkor fogja tudni magasztos hivatását betölteni, ha elegendő anyagi erővel rendelkezik. . . .

Kik fizettek elő az örménység köréből Kövári L. „Erdély földé ritkaságai“ című ma is becses könyvére? Déva: Kosztin Lukács, Dés: Czecz Ant., Hátszeg: Kámenksy P., Lukács M. Török J.; Kentelke: Láday I.; Kolozsvár: Láday Á., Vikol Ger-